

Notitie voor de
KNAW Commissie 'Voedingsbodem en preventie van ongewenst gedrag in de wetenschap'

ter attentie van de voorzitter
Naomi Ellemers

Goed gedrag op de werkvloer is geen onderdeel van wetenschappelijke integriteit

Op de KNAW online bijeenkomst rapporteerde Naomi Ellemers onlangs over de vorderingen van de commissie 'Voedingsbodem en preventie van ongewenst gedrag in de wetenschap'. Dat was een helder verhaal met een terecht zwaar accent op preventie van asociaal gedrag op de werkvloer. Wat nog ontbrak was een duidelijk antwoord op een van de vier vragen die de commissie zich volgens haar opdracht zou moeten stellen, namelijk *"de vraag of goed gedrag op de werkvloer als onderdeel zou moeten worden gezien van wetenschappelijke integriteit"*.

Hierbij enkele argumenten voor een scherpe scheiding tussen 'goed gedrag op de werkvloer' en wetenschappelijke integriteit in relatie tot academische vrijheid (zie ook de website marinusvanijendoorn.nl).

In zijn Leidse Diestoespraak op 8 Februari 2018, verkort weergegeven in een Opiniestuk in de Volkskrant van 9 Februari 2018, breekt Carel Stolker, voormalig rector van de Universiteit Leiden, een lans voor academische vrijheid van meningsuiting, maar noemt een veilige werksfeer 'essentieel' want *"De universiteit is behalve een organisatie vooral een gemeenschap van mensen - en daarin zijn goede onderlinge relaties essentieel."*

'Essentieel' is afgeleid van 'essentia' en heeft de betekenis van 'wezenlijk' of verwijzend naar 'hoofdzaak' of kern (etymologiebank.nl). De hoofdzaak van wetenschapsbeoefening is echter een andere dan *"goede onderlinge relaties"*. De Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit (2018) noemt de volgende 'leidende principes': eerlijkheid, zorgvuldigheid, transparantie, onafhankelijkheid, en verantwoordelijkheid in alle fasen van het onderzoek, van het opstellen van hypothesen, via verzamelen van gegevens, tot het toetsen en rapporteren van de resultaten. Deze principes staan in dienst van het vergaren van reproduceerbare en valide kennis en moeten worden onderscheiden van *"andere vormen van integriteit"* zoals goed sociaal gedrag op de werkvloer (De Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit 2018).

Zo is het principe van onafhankelijkheid van belang als invulling van het abstracte begrip 'academische vrijheid' en dat principe *"houdt onder andere in dat men zich in de keuze van de methode, bij de beoordeling van de data en in de weging van alternatieve verklaringen, maar ook bij het beoordelen van onderzoek of onderzoeksvorstellen van anderen, niet laat leiden door buiten-wetenschappelijke overwegingen (bijvoorbeeld overwegingen van commerciële of politieke aard)." (De Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit 2018).*

Sociale veiligheid is uiterst belangrijk in de wetenschap. Maar de hoofdzaak van wetenschapsbeoefening is de academische vrijheid om op wetenschappelijk integere wijze volgens de genoemde 'leidende principes' kennis te vergaren. Dit is de kern van het betoog van Erwin Chemerinsky (decaan van de juridische faculteit in Berkeley) en Howard Gillman (rector van de Universiteit van California, Irvine) in hun boek 'Free Speech On Campus' dat Carel Stolker uitvoerig citeerde in zijn toespraak tijdens de diesviering. In navolging van het 'Report of the Committee on Freedom of Expression at Yale' (December 1974) en het 'Report of the Committee on Freedom of Expression' van de University of Chicago (2014) bepleiten Chemerinsky en Gillman de absolute voorrang van een principiële academische vrijheid boven de pragmatische eisen die de universiteit als 'gemeenschap' kan stellen.

Zij citeren in hun slothoofdstuk instemmend de volgende, cruciale passage uit het Yale rapport: "For if a university is a place for knowledge, it is also a special kind of small society. Yet it is not primarily a fellowship, a club, a circle of friends, a replica of the civil society outside it. Without sacrificing its central purpose, it cannot make its primary and dominant value the fostering of friendship, solidarity, harmony, civility, or mutual respect. To be sure, these are important values; other institutions may properly assign them the highest, and not merely a subordinate priority; and a good university will seek and may in some significant measure attain these ends. But it will never let these values, important as they are, override its central purpose. We value freedom of expression precisely because it provides a forum for the new, the provocative, the disturbing, and the unorthodox. Free speech is a barrier to the tyranny of authoritarian or even majority opinion as to the rightness or wrongness of particular doctrines or thoughts."

Wetenschappelijke integriteit betekent dat inhoudelijke argumenten het debat domineren. Want zoals wetenschapsfilosoof Karl Popper liet zien kunnen we waarheid alleen maar benaderen door gekoesterde maar onware veronderstellingen onderuit te halen. Dat kan pijn doen. Donald Campbell's evolutionaire epistemologie laat zien dat het basale mechanisme van wetenschap 'variation and selective retention' is: diversiteit van wilde ideeën, boude hypothesen en gewaagde theorieën, en een rigoureuze selectie daarvan in een onderlinge, soms harde competitie. En dat kan vreselijk vervelend zijn voor wie zich aan een onhoudbare hypothese heeft geëngaat en er jarenlang in heeft geïnvesteerd. Wie de pijn van een botsing van de eigen gekoesterde overtuiging met de data en argumenten van anderen niet kan verdragen, zal zich prettig voelen in organisaties waarin het belang van goede sociale relaties voorop staat. Maar dat belang hoort niet binnen de wetenschapsbeoefening absolute prioriteit te hebben.

In het 'Bolwerk van de Vrijheid' moeten ondeugdelijk of slordig onderzoek en andere overtredingen van de 'leidende principes' van wetenschappelijke integriteit onbelemmerd aan de kaak gesteld kunnen worden, ongeacht de status, positie of gevoeligheden van de onderzoeker. Een voorbeeld maakt duidelijk dat het principe van onafhankelijkheid niet vanzelfsprekend is. Op 1 juni 2017 werd mij door de rector van mijn universiteit een concept Vaststellingsovereenkomst ter ondertekening voorgelegd met daarin verplichting nr. 10: "Prof. Van IJzendoorn zal zich onthouden van commentaar, in welke vorm ook, op de onderzoeksprestaties en -resultaten van medewerkers van de Universiteit Leiden". Onder het contract stonden de namen van Carel Stolker en van mij, en ik hoefde slechts te tekenen bij het kruisje om dit juridische werkelijkheid te laten worden. Ik heb de

Vaststellingsovereenkomst met deze verplichting niet ondertekend omdat minstens twee principes van wetenschappelijke integriteit en daarmee mijn academische vrijheid zouden worden ingeperkt, te weten onafhankelijkheid en verantwoordelijkheid.

Steen des aanstoets was mijn kritische beschouwing van het onderzoek naar 'Black Pete through the eyes of Dutch children' (PLOSone 11(6): e0157511. doi:10.1371/journal.pone.0157511). In het commentaar bij dat onderzoek gepubliceerd in hetzelfde tijdschrift onder de titel 'Implicit racial bias in Black Pete study' (reader comment posted on 14 Sep 2016) ben ik terug gegaan naar de ruwe data waaruit bleek dat er sprake was van overtredingen van principes als zorgvuldigheid en transparantie bijvoorbeeld op het punt van steekproeftrekking. De 'convenience sampling' had namelijk geleid tot een overweldigende meerderheid van witte kinderen uit de hogere milieus die uiteraard erg enthousiast waren over zwarte piet als 'brenger van geschenken'. De kritische analyse was onderdeel van mijn reeks besprekingen van onderzoek van Nederlandse bodem dat ondanks grote theoretische of methodische beperkingen toch erg veel onkritische aandacht in de media kreeg.

De reactie van de auteurs van het oorspronkelijk artikel volgde op dezelfde dag in hetzelfde tijdschrift en was instemmend: "The authors are happy to report that the second part of this study is well under way, and that this part includes exclusively children with a dark skin color. So both perspectives are definitely integral parts of the larger project, but for practical reasons were split into two waves of data collection." Dat is natuurlijk een uitstekende en constructieve reactie maar die heeft ook na 5 jaar helaas nog steeds niet geresulteerd in een vervolgpublishing (search in Web of Science, 3 april 2021). Het oorspronkelijke artikel en mijn commentaar is hier bijgesloten.

De bestuurders van de Leidse Universiteit waren verbolgen over mijn 'oncollegiale' bijdrage en riepen mij ter verantwoording, uiteindelijk resulterend in het hierboven gewraakte verbod op deelname aan het wetenschappelijk debat als daarbij ook een wetenschapper van de Leidse universiteit is betrokken. In reactie op een Volkskrant bericht (d.d. 27 januari 2018) over deze zaak twittered Stolker dat "dit conflict totaál niet gaat over vrijheid van spreken, maar over een veilig werkklimaat en over hoe collega's binnen een instituut in harmonie met elkaar omgaan". (zie Leids Dagblad d.d. 30 januari 2018). En precies daar wrikt de schoen.

We moeten zuinig zijn op academische vrijheid van onafhankelijke deelname aan het wetenschappelijke debat want die vrijheid is niet in de Nederlandse grondwet verankerd, in tegenstelling tot landen als Duitsland en Zuid-Afrika. De Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek (Artikel 1.6) stelt dat academische vrijheid in acht moet worden genomen. Maar wat academische vrijheid is, en hoe deze vrijheid zich verhoudt tot andere wetten en regels, blijft in wetgeving ongewis. In zijn proefschrift 'Academische vrijheid' (2017) omschreef Joris Groen dit begrip als een 'waaier van verschillende rechten' met als kern de vrijheid van meningsuiting, onderzoeksvrijheid, en het auteursrecht. Onafhankelijkheid is ook hier de crux. De keerzijde van dergelijke rechten zijn plichten en die worden wellicht het dichtst benaderd door enkele leidende principes uit de Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit zoals die van zorgvuldigheid en transparantie.

Het risico van ontoelaatbare inperking van de academische vrijheid door een beroep op 'goed gedrag' en loyaliteit aan de (dominante) gemeenschap is intussen niet alleen in landen als Turkije onder Erdogan toegenomen. Ook in Nederland is de macht van universitaire bestuurders -rectoren, decanen, directeuren- sterk gegroeid, ten koste van de vrijheid van de wetenschappers om zelf hun onderzoek in te richten. En universitaire bestuurders maken zich steeds vaker meer bezorgd over het universitaire imago in de (sociale) media dan om integere en vrije wetenschapsbeoefening. Het gaat hier ook om inperking van de academische vrijheid van groeiende aantallen promovendi en postdocs met een tijdelijk arbeidscontract. Ze moeten lijdzaam toezien hoe de decaan (in commissie) bepaalt wie hun promotor is (terwijl vanouds de promovendus een promotor kiest), of de directeur bereid is hun tijdelijk contract te verlengen, en hoe sommige promotores wel erg lang de tijd nemen voor commentaar op tussenproducten uit het proefschrift of onderzoeksverslag, daarmee de afhankelijkheidsrelatie onderstrepend.

Frank Furedi fulmineerde in zijn boek 'What's happened to the university?' (2017) tegen de beklemming van het universitaire klimaat door bestuurders die uit angst voor negatieve publiciteit veilige sociale verhoudingen prioriteren boven de vrijheid om scherpe wetenschappelijke kritiek te uiten. Academische vrijheid is niet het toefje slagroom op de taart of een toegift op een 'veilig studeer- en werkklimaat'. Het zou een grondrecht moeten zijn, essentieel voor onafhankelijke, open, transparante wetenschap, alleen beperkt door andere grondrechten. In dit verband is het belangrijkste grondrecht in artikel 1 van de Nederlandse grondwet geformuleerd: 'Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan'. Er zijn gelukkig allerlei wetten, regels en procedures om dit grondrecht ook binnen de universiteit te handhaven, zoals bijvoorbeeld verwoord in artikel 137 van het Wetboek van Strafrecht. Dat is niet het geval inzake academische vrijheid die gemakkelijk nog verder kan verwateren door vermenging met een vaag begrip van sociale veiligheid en historisch sterk wisselende normatieve of politieke invullingen van wat 'goed gedrag' is op de werkvloer.

Natuurlijk is een goede werksfeer van heel groot belang, in iedere organisatie, dus ook in de universiteit. Maar niet ten koste van academische vrijheid en de daarin besloten principes van wetenschappelijke integriteit. Het antwoord op "de vraag of goed gedrag op de werkvloer als onderdeel zou moeten worden gezien van wetenschappelijke integriteit" is dan ook ontkennend.

Rien van IJendoorn
4 april 2021

Bijgesloten:

- 'Black Pete through the eyes of Dutch children' (PLOSone 11(6): e0157511. doi:10.1371/journal.pone.0157511).

- Commentaar bij het Black Pete onderzoek in PLOSone; 'Implicit racial bias in Black Pete study' (reader comment posted on 14 Sep 2016)